

Hermann Róbert

A FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC CENTENÁRIUMA A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁSBAN

Korábbi évfordulók

Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc 50. évfordulója historiográfiai szempontból felemás eredményekkel járt. Ezen persze nincs mit csodálkozni, hiszen – kiegyezés ide vagy oda – a „nagy év” eseményeinek legfontosabb politikai és hadtörténeti forrásanyagát még mindig hét pecsét alatt őrizték a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban, illetve a Kriegsarchivban. Még mindig ugyanaz a személy, I. Ferenc József ült az Osztrák–Magyar Monarchia trónján (trónjain), akinek nevéhez a szabadságharc vérbefojtása fűződött. A hazai politikai életet még mindig meghatározta a 1848-asok (meg 1849-esek) és 1867-esek közjogi vitája arról, hogy ki is 1848 igazi örököse és képviselője, s még mindig túl sok egykori szereplő volt az élők között, akiket a kortársak adott esetben orákulumként előrangathattak egy-egy történeti kérdés megvitatásakor.

Ha a történetírásnak a fenti tényezők által meghatározott mozgásterét nézzük, a kép persze nem ennyire szomorú. Ebben az évben jelent meg az első, nem kortárs által írott összefoglaló igényű, a szakma modern szabályainak megfelelő munka Márki Sándor tollából a Szilágyi Sándor által szerkesztett millenniumi magyar történeti összefoglalóban.¹ Márki szakított mind az emigrációs és a függetlenségi párti történetírás, mind a kiegyezést a forradalom és a szabadságharc megtagadásának árán is igazoló publicisztika egyoldalú szemléletével. Ugyanakkor nem csupán belpolitikai vagy hadtörténeti szempontból tárgyalta az eseményeket, hanem figyelemmel volt a forradalom külpolitikai feltételrendszerére is. Mint az erdélyi viszonyok jó ismerője, a nemzetiségi mozgalmakat is öntörvényű jelenségként értelmezte, s óvatosan bár, de bírálta az 1848–1849-es nemzetiségi politikát. A Magyar Nemzeti Múzeum és egyes erdélyi gyűjtemények anyagai révén eddig kiaknázatlan levéltári forrásokat is hasznosított. Márki munkája a pozitivisták történetírás legjobb darabjai közé tartozik, s kiegyensúlyozott szemlélete és gazdag tényanyaga révén máig is használható.

Egy évvel az évforduló előtt tette közzé Breit József vezérkari százados a szabadságharc hadtörténetéről írott háromkötetes összefoglalóját, amely mindmáig

---

¹ *Márki Sándor*: Az 1848–1849-iki magyar szabadságharc története. In: A magyar nemzet története I–X. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1894–1898. X. 1–394.

a legterjedelmesebb hadtörténeti szintézis a korszakról.² Breit nem folytatott levéltári kutatásokat, de az addig megjelent szakirodalmat jól hasznosította, s a modern hadtörténeti irányzatnak megfelelően nem elégedett meg az események egyszerű leírásával, hanem szakmailag elemezte is azokat. Hiányossága viszont, hogy a munka a bevezető fejezet után szinte teljesen nélkülözi a politikatörténeti fejtegetéseket. A szabadságharc egyik legvitézebb alakulatának, a 3. honvédszászlóaljnak a krónikáját Hegyesi Márton írta meg.³ Hegyesi viszont – éppen a levéltári adatok hiányával szembesülve – példamutató módon, az „oral history” módszerét alkalmazva, azaz a résztvevőket is kikérdezve készítette el művét; kár, hogy példája nem talált követőkre.

Ezek azonban a csúcspontok. A nagyközönség jobbjára nem ezekből, hanem például a Jókai Mór, Rákosi Viktor és Bródy Sándor által írott nagy, haránt alakú, reprezentatív albumból tájékozódott, amelyben viszonylag csekély volt a történeti hitelesség, ám annál több a legenda s a honfikeblekre ható érzelem. (A munka egyetlen pozitívuma, hogy a forradalom és szabadságharc történetéről szóló összefoglaló tanulmányt Marczali Henrik írta benne.)⁴

Új eredményeket csak új szemléleti megközelítésű munkák hozhattak. Ezek közé tartozik Szabó Ervinnek, a magyar szociáldemokrácia egyik legkiválóbb képviselőjének munkája, amely az 1848-as társadalmi és pártharcokat dolgozta fel.⁵ 1848–1849 a dualizmus kori politikai rendszer résztvevői számára komoly legitimációs erőt jelentett. Akár abban a formában, hogy – mint a kiegyezési rendszer védelmezői – azt állították: az 1867-es rendszer nem más, mint a reális 1848, akár abban a formában, hogy mint a rendszer közjogi ellenzéke, azt állították, hogy a kiegyezés védelmezői feladták az 1848–1849-es közjogi önállóság jelentős részét. A századelő polgári radikális és szociáldemokrata publicistái, történészei az egész kérdésfeltevést tartották hamisnak. Úgy vélték, a dualista Magyarországgal nem az a baj, hogy nem játsszák elégszer a magyar himnuszt, vagy az, hogy a központi birodalmi kormányzerveknek túl nagy a beleszólásuk a magyar állam ügyeibe, hanem az, hogy a rendszer társadalmi szempontból igazságtalan, mert a társadalom jelentős része nem rendelkezik politikai jogokkal, s mert abban a gazdasági rendszerben milliók élnek nyomorban.

² *Breit József*: Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története I–III. Bp. 1897., 2. kiadás. Bp. 1930. A két kiadás között – az 1910-1920-as évek gazdag történeti termése ellenére – csupán tördelésbeli különbségek vannak.

³ *Hegyesi Márton*: Az 1848–1849-iki harmadik honvédszászlóalj története. Bp. 1898.

⁴ *Bródy Sándor – Jókai Mór – Rákosi Viktor*: Ezernyolczszáznegyvenyolcz. Az 1848/49-iki magyar szabadságharc története képekben. Bp. 1898. (Reprint Bp. 1991.) Vö. még 1848. 1898. Szabadságharcunk emléke. Nemzeti díszmű. Szerk. Boross Vilmos. Bp. É. n. [1898.]

⁵ *Szabó Ervin*: Társadalmi és pártharcok a 48–49-es magyar forradalomban. Bécs 1921.; A Huszadik Század körének történetfelfogása. Szerk. Pók Attila. (Történetírók Tára) Bp. 1982.

Érthető, hogy a rendszer átalakításáért folytatott küzdelemben e politikai csoportok az uralkodó csoportok politikai és történeti legitimitációját, ezen belül a negyvennyolcas örökséget is támadták. Véleményük az volt, hogy 1848 tavaszán a magyar átalakulás nemhogy túl messze ment volna, hanem társadalmi szempontból igen mérsékelt volt. Szabó Ervin az 1848-as társadalmi és pártharcokról írott nagyszabású, 1921-ben poszthumusz megjelent munkájában azt a folyamatot mutatta be, ahogyan az utolsó rendi országgyűlés – a szociális nyugtalanságoktól félve – eljutott a jobbágyfelszabadítás kimondásáig, s ahogyan a paraszti népesség helyzetének további javítását célzó törekvések az önvédelmi harc miatt végül is elmaradtak. Szabó – ellentétben a korábbi történetírással – úgy vélte, hogy a parasztság követeléseinak kielégítetlensége komoly szerepet játszott az önvédelmi, majd a függetlenségi háború kudarcában. A korábbi, nemesi-polgári történetírás a magyar uralkodó osztály önzetlenségét hangsúlyozta, mondván, hogy egyik pillanatról a másikra lemondtak a jobbágyi szolgáltatásokról és az úrbéres földekről. Szabó ezzel szemben az önzést hangsúlyozta, mondván, hogy a nemesség csak annyit adott, amennyit kénytelen volt adni, s némi túlzással szinte rendi-nemesi mozgalommá degradálta 1848–1849 történetét. Szabó az összefoglalókon, a korabeli sajtón és a helytörténeti irodalmon kívül nem használt más forrásokat. Ám így is szemléleti megújítója lett az 1848-as historiográfiának, hiszen először emelte be abba a társadalomtörténeti elemet. Más kérdés, hogy a társadalomtörténeti szempont túlhangsúlyozásával egy újabb egyoldalúság historiográfiai alapjait is megteremtette. A mű 1946-ban jelent meg itthon, s a centenáriumra újra kiadták.⁶

A forradalom és szabadságharc 75. évfordulója szinte nyomtalanul múlt el a magyar történetírásban. A szakma reprezentatív folyóirata, a *Századok* mindössze két tanulmányt közölt a korszakról.⁷ A hadtörténészek közül Gyalókey Jenő, Gyalókey Lajos negyvenkilences honvédszázados fia tett ki magáért, ő négy tanulmányt és forrásközleményt is publikált 1923–1924-ben Bemről és az erdélyi hadjáratról⁸, de a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain több más forrásközlemény is megjelent e két évben. A bécsi levéltári anyag kutathatóvá válásával megnyíló lehetőségeket jelezte a Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai sorozat

⁶ Szabó Ervin: Társadalmi és pártharcok a 48–49-es magyar forradalomban. Előszó Horváth Zoltán. Bev. Jászi Oszkár. 2. kiadás. H. é. n. [Bp. 1946.]

⁷ Márki Sándor: Petőfi a történelemtől. *Századok* 57–58. (1923–1924) 1–15.; Meszlényi Antal: A Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottság működése 1848. március 23-ától ápr. 20-áig. *Századok* 57–58. (1923–1924) 714–757.

⁸ Gyalókey Jenő: A háromszéki hadjárat 1849. július 16–24. *Hadtörténelmi Közlemények* 23–24. (1922–1923) 56–114.; Uő: Báró Puchner Antal altábornagy jelentése az erdélyi állapotokról. (1848. november 1.) *Levéltári Közlemények* 1. (1923) 334–341.; Uő: Bem tábornokra vonatkozó külföldi iratok a Nemzeti Múzeum levéltárában. *Levéltári Közlemények* 1. (1923) 187–194.

egyik első kötete, Beniczky Lajos 1848–1849-es bányavidéki kormánybiztos és honvéd alezredes visszaemlékezésének és jelentéseinek Steier Lajos által közzétett gyűjteménye.⁹ Ennek kapcsán a korszak legmeghatározóbb történetírója, Szekfű Gyula fejtette ki véleményét a forradalom és szabadságharc historiográfiájáról, mondván, hogy 1918 előtt a magyar történetírás keveset tett e jelentős időszak feldolgozása és megismertetése érdekében.¹⁰

Az 1945 után kialakuló rendszer valamennyi demokratikus (vagy magát demokratikusnak tartó) pártja 1848–1849 örökösének vallotta magát, ám ezen az örökségen mindenki mást értett. A legerősebb külső bázissal, a szovjet állam és hadsereg támogatásával rendelkező Magyar Kommunista Párt leplezetlenül törekedett az 1848–1849-es örökség kisajátítására, ám e kisajátítás nem jelentette az egész örökség vállalását. A kommunista történelemszemlélet emblematisztikus alakjává Kossuth, Petőfi és Táncsics váltak.¹¹ E történelemszemlélet lényege abban foglalható össze, hogy 1848–1849 forradalma és szabadságharca azért nem volt képes győzelmet aratni, mert a vezetés már 1848 áprilisában kicsúszott a forradalmi erők kezéből, s noha Kossuth révén 1848 szeptemberétől egy részük ismét a hatalom közelébe került, a legradikálisabbak s ezért legtisztábban látók mindvégig kívül maradtak ezen a körön. E történelemszemlélet alapjait a Szovjetunióbeli emigrációban a rendszer későbbi fő ideológusa, Révai József rakta le a magyar forradalomról írott tanulmányaiban. Révai szakított az események mindközjogi, mind hadtörténeti jellegű periodizációjával, s helyette egy csupán a belpolitikára, azon belül is az „osztályharccra” koncentrált korszakolást alkalmazott. E periodizáció részint a Szabó Ervin által felvázolt koncepció, részint pedig a történelmet az osztályharcok történetének tekintő marxista történelemszemlélet logikus következménye volt. Mindez az 1930-as évektől kezdve kiegészült az osztályharc állandó éleződéséről szóló sztálini doktrínával, ami 1945, majd 1948 után a belpolitikai harcokban is kiváló történeti-ideológiai eszközzé vált.

Miután a magyar 1848–1849-et nem az osztályharc folyamatossága és állandó éleződése jellemezte, Révai ezt az osztályharcot kénytelen volt a ténylegesen kialakulatlan magyar pártrendszeren belüli pártharcok történetévé átalakítani. Ennek logikus következménye volt aztán, hogy Révainál a magyar nemesi radikálisok 1849. március-áprilisi kiszorulása a hatalomból vált a szabadságharc

⁹ *Steier Lajos*: Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és tót mozgalomról. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Emlékiratok.) Bp. 1924.

¹⁰ *Szekfű Gyula*: Negyvennyolcas történetünk mai állása. Napkelet 2. (1924) 8. sz. 243–253.

¹¹ Ennek 1918–1919-es előzményeire lásd *Vörös Boldizsár*: 1848–1849 történelmi személyiségei – 1918–19-ben. In: Emlékezet, kultusz, történelem. Tanulmányok az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából. Szerk. Hudi József – Tóth G. Péter. Veszprém 1999. 45–50.

hanyatlásának és bukásának kezdetévé, noha ez az időpont egybeesett a honvéd főserg sikeres tavaszi hadjáratával. Ez a mulatságos korszakolás aztán egészen az 1980-as évekig továbbélt a magyar történeti összefoglalókban.¹²

A centenárium előkészületei

Ettől függetlenül 1945 után egy ideig úgy látszott, hogy 1848–1849 végre történeti témává válik. A csillagzat is szerencsésebbnek ígérkezett szakmai szempontból, mint akár az 50., akár a 75. évfordulón. Megszűntek az 1918 előtti időszakot jellemző közjogi szempontok; az ellenforradalmi rendszer hivatalos ideológiája sem befolyásolta a korszak megítélését. A levéltári anyag szabadon kutatható volt, s az 1919–1944 közötti időszakban folyó forrásfeltáró és -publikáló munka lehetővé tette a korszak új szemléletű feldolgozását (vagy feldolgozásait.) Noha az 1848–1849. évi kormányzat- és politikatörténet legfontosabb forrásainak csak töredéke jelent meg a két világháború között, az akkor publikált több száz okmány így is mennyiségi és minőségi ugrást hozott az 1918 előtti időszakhoz képest.

A száz éves jubileum megünneplését valamennyi politikai párt fontosnak tartotta.¹³ A centenáriumi szervezetek, bizottságok munkáját a Mihályfi Ernő kiszagda politikus vezette Tájékoztatásügyi Minisztériumnak kellett koordinálnia. A minisztériumon belül egy külön centenáris ügyosztály alakult Huszti Dénes miniszteri tanácsos vezetésével a budapesti és vidéki programok összeegyeztetésére és a miniszterelnökség hasonló nevű ügyosztályával történő együttműködésre. A nagypolitikai szintet a 48-as Tanács és az 1947. április 11-én megalakult Történelmi Emlékbizottság képviselte. Az Országos Nemzeti Bizottsággal együtt ez utóbbi volt az ünnepség hivatalos rendezőtestülete is.¹⁴ A Történelmi Emlékbizottságban a koalíciós pártok a legmagasabb szinten képviseltették magukat: tagjai között ott volt Rákosi Mátyás, Szakasits Árpád, Darvas József is.

A Emlékbizottság irányelveket adott ki a centenárium megünneplésére, amelyeket a Magyar Kommunista Párt kultúrpolitikusa, Révai József dolgozott ki. Az általános irányelvek szerint a centenárium megünneplésénél „abból kell

¹² *Révai József*: Marx és a magyar forradalom; *Uő*: Magyar szabadság; *Uő*: Kossuth Lajos – világszabadság. In: *Uő*: Válogatott történelmi írások. Vál., jegyz. F. Majlát Augusztá. I–II. Bp. 1966. I. 124–176., 189–234., 235–267.

¹³ A centenáriummal kapcsolatos legutóbbi irodalmat lásd *Gyarmati György*: Március hatalma, a hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünneplésének történetéből. Bp. 1998. 95–108.; *Gerő András*: Az államosított forradalom. 1848 centenáriuma. Bp. 1998.; *Szabó Róbert*: Politikai propaganda és történelmi ünnep. Adalékok az 1948. márciusi centenáriumi ünnepségek történetéhez. *Történelmi Szemle* 40. (1998) 215–227.; *Erényi Tibor*: A nemzeti ünnep és a pártok – 1848-ról 1948-ban. *Századok* 132. (1998) 477–488. A kiadványokkal kapcsolatban lásd *Kosáry Domokos*: A Görgey-kérdés története I–II. Bp. 1994. II. 225–244.

¹⁴ *Szabó R.*: Politikai propaganda i. m. 216.

kiindulni, hogy a megemlékezésnek nem szabad pusztán történeti visszaemlékezésnek lenni, hanem a történeti megemlékezést szervesen össze kell kapcsolni a nemzet mai feladataival. [...] 48-nak úgy kell szerepelnie, mint a magyar népi demokrácia előfutárjának, történeti előzményének, melynek művét a magyar nép, a magyar demokrácia folytatja és betetőzi. Legyünk méltók 48 szelleméhez, tanuljunk 48-ból, kerüljük el 48 hibáit, folytassuk és tetőzzük be 48 művét, ezeknek a jelszavaknak a jegyében kell megünnepelni a centenáriumot”.

Az Irányelvek II. része 1848 történeti értékelését tartalmazta. A „Mi volt 1848?” kérdésre a következő választ adta: „A magyar nép harca a feudalizmus belső bilincseinek lerázására és a 400 éves idegen uralom megdöntésével az ország függő gyarmati helyzetéből való felszabadulásra. Nemzeti függetlenség és jobbágyfelszabadítás: *ez volt 48 két fő célja.*” [Kiemelés az eredetiben.] A továbbiakban hangsúlyozta a magyar 1848 nemzetközi beágyazottságát, s a nemzetközi eseményeknek a magyar forradalom kibontakozására gyakorolt pozitív hatását, a 2. alpont szerint az emlékezés és az ünneplés középpontjába Kossuth alakját kell állítani, a 3. alpont szerint pedig anélkül, „hogy Széchenyi, Deák, Batthyány Lajos történelmi érdemeit tagadnók, anélkül, hogy kegyelet nélkül emlékeznénk meg róluk, ki kell mondani határozottan, hogy Kossuth politikája volt a helyes Széchenyi, Deák, Batthyány, a 48-as békepárt és Görgey politikájával szemben”. A 4. alpont szerint ugyanakkor hangsúlyozni kell a pesti népnek, a márciusi ifjúságnak és vezetőinek, a pesti népre támaszkodó radikálisoknak, s „a parasztság vezetőjének, Táncsicsnak szerepét”, anélkül azonban, hogy lekicsinyelnénk azoknak a vezetőknél a szerepét, „akik nem a forradalmi népmozgalomból, hanem a nemesi reformmozgalomból nőttek ugyan ki, vele forrtak össze, de a döntő pillanatban a nép ügye mellé, a nemzet élére álltak (Szemere Bertalan, Csányi László)”. Az 5. alpont szerint ugyanakkor „kegyelettel és történelmi mértéktartással bírálni is kell 48 gyengeségeit”, elsősorban azt, hogy a jobbágyfelszabadítás nem elégítette ki a néptömegek alapvető követeléseit. „48 bukásának tehát nemcsak a külső ellenforradalmi túlerő volt az oka” – folytatja a 6. alpont, „hanem az is, hogy a forradalom és szabadságharc vezető rétege, a középbirtokos nemesség nem tudott valóban következetes lenni a nép és a nemzet ügyének összeforrasztásában”. Révai emellett a bukás (nem a vereség!) fő okai közé sorolja „a magyar nagybirtokos arisztokrácia nemzetárulását” is.

A III. rész a magyarok és a magyarországi nem magyar nemzetek tragikus összecsapását értékeli, aminek objektív oka az volt, hogy a nemzeti mozgalmak természetesen egymás riválisai és ellenfelei voltak. De akadtak szubjektív okok is, így például „a nemzetiségek vezetőinek és a magyar szabadságharc vezetőinek hibái”. A 2. alpont hangsúlyozza, hogy a „48-as magyar szabadságharcral rokonszenvezett az egész akkori haladó emberiség”, a 3. alpont

viszont megállapítja, hogy „ezt a szolidaritást a magyar szabadságharcra az európai haladó népek és képviselőik gyakorolták, és nem a nyugat-európai polgári osztályok és vezetőik”. A 4. alpont szerint a cári Oroszország „Ausztriával, Poroszországgal és az egész európai reakcióval együtt az európai feudalizmus fővédelmezője [sic] volt, amely fegyverrel akarta leverni a magyar szabadságharcot”. Ugyanakkor az orosz nép legjobbjai az intervenció ellen foglaltak állást, sőt, az orosz hadseregben a Guszev kapitány vezette demokratikus tiszti csoport titokban fellépni készült ellene.¹⁵

A IV. rész a *48 és a magyar reakció* címet viseli, s megállapítja, hogy „a 48-as forradalmak veresége után a magyar uralkodó rétegek elfordultak a szabadságharc szellemétől”, s ez nemcsak a neoabszolutizmus, hanem a kiegyezés időszakára is érvényes, a Horthy-rendszer pedig „arcucsapása volt mindannak, amiért 48-ban a nemzet harcolt”. A sorszám nélküli, *1848 időszereü tanulságai* című rész szerint 48 tanulsága, „hogy a nemzeti szabadság és függetlenség ügyét a dolgozó nép szociális felemelkedésének ügyével kell összekapcsolni, [...] hogy függetlenségünket és szabadságunkat csak a dolgozó osztályok összefogásával, e nemzeti egység megvalósításával lehet biztosítani”, hogy „nemzeti függetlenségünk csak minden gyarmati függés felszámolásával helyezhető szilárd alapra”, hogy „a nemzet külső ellenségeivel csak úgy lehet felvenni a harcot, ha könnyörtelenül és következetesen leszámolunk szövetségeseikkel, a »belső bitangokkal« (Petőfi)”, hogy „a magyar függetlenség ügyét a szomszéd népekkel, a világ demokratikus népeivel szövetségben kell védelmezni és biztosítani”. Majd az irányelvek legszebb megfogalmazása következik, miszerint „Az orosz cárizmus helyébe, mely 48-ban a feudális reakció főereje volt, a Szovjetunió lépett, mely a haladó emberiség élcsapata, a demokratikus fejlődés és a nemzeti függetlenség legbiztosabb támasza. – 48-ban a cárizmus, a Habsburg-birodalom voltak a magyar szabadságharc fő ellenségei, később a német imperializmus lépett a helyükbe. Ma azok az agresszív imperialista körök, melyek a német imperializmus feltámasztásán fáradoznak.” A magyar demokráciai tehát 48 hagyományainak szellemében jár el, „amikor a nemzetközi reakció erőivel szemben a világ demokratikus erőivel szövetségben biztosítja a magyar nemzet függetlenségét és szabad fejlődését”.¹⁶

A szöveg roppant tanulságos, hiszen Révainak egy olyan értékelést kellett megfogalmaznia, amely elfogadható a többi koalíciós párt számára is,

¹⁵ A Guszev-ügy egyik legalaposabb feldolgozását Vörös Boldizsár végezte el. Lásd *Vörös Boldizsár: Történelemhamisítás és politikai propaganda. Illés Béla elmeszüleményei a magyar szabadságharcok orosz támogatásáról.* (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Bp. 2014. 77–284.

¹⁶ *Révai József: Irányelvek.* In: 48 útján. Bp. 1948. 64–75., lásd még 1948. március 15. Országos Nemzeti Bizottság – Történelmi Emlékbizottság – 48-as Tanács – Országos 48-as Ifjúsági Bizottság – Magyar Művelődési Szövetség. Bp. 1948. 5–10.

ugyanakkor mégis a Magyar Kommunista Párt történelemszemléletét tükrözi. Önmagában az a tény, hogy Kossuthot állítja – egyébként joggal – a megemlékezések középpontjába, a Szabó Ervin-féle, a szociáldemokraták által is csak részben képviselt történelemszemlélet bírálatainak tekinthető, s a márciusi fiatalok és Táncsics másodvonalba utalása is ennek jele. Ugyanakkor a nemzeti egység jelszavának hirdetése, valamint az a tény, hogy Széchenyit, Deákot, Batthyányt, Szemerét is némiképp pozitív szövegösszefüggésben említi, egyfajta gesztusnak tekinthető valamennyi párt és a közvélemény nem baloldali érzelmű része felé. Egyáltalán nem foglalkozik az egyházakkal (az ünnepségek folyamán az idő előre haladtával a katolikus egyház lesz majd a baloldali, főleg a kommunista sajtó egyik állandó célpontja), s az 1848. évi nemzeti egységből lényegében csak a nagybirtokos arisztokráciát rekeszti ki – viszont a IV. pont vészjósló megfogalmazása alapján gyakorlatilag bárki bekerülhet a belső bítangok közé, akikkel le kell számolni. Nem foglal állást a Görgei-kérdésben – holott e tekintetben Révai már 1945 előtt egyértelműen a tábornokot elítélő álláspont híve volt.

A szöveg legnagyobb találmánya az, ahogyan az 1849. évi orosz intervenció jelentőségét igyekszik csökkenteni. Önmagában az is tanulságos, hogy a forradalom nem kellőképpen demokratikus agrárpolitikája vagy a nagybirtokos arisztokrácia hazaárulása a katonai túlerővel egyenlő súlyú tényezőként szerepel a bukás okai között. A szöveg nem tagadja az orosz (itt: cári) intervenció jelentőségét – csak éppen nem hangsúlyozza kellőképpen, s ha mégis szót ejt róla, mindjárt ellentételezi az orosz demokratikus erők állásfoglalásaival vagy Guszev kapitány Illés Béla által hamisított ellenálló mozgalmával. S ha valaki ebből nem értené, az utolsó sorokból megtudhatja, hogy a cári Oroszországgal ellentétben a Szovjetunió a magyar nép támogatója és barátja.

Az Emlékbizottság közzé tette a centenáriumi eseménynaptárát is, amelynek első kiadásához Bölöni György, a Magyarok Világszövetségének elnöke írt bevezetőt, s amely 1948. június 18-áig tartalmazta az emlékévi programjait. Az előszó 1848 szereplői közül Petőfi, Táncsics és Kossuth történeti érdemeit hangsúlyozza (Bölöni utóbb önálló életrajzot is írt Táncsicsról), mint akikben „megtestesült 1848 szelleme: a nemzeti függetlenséghez való ragaszkodásnak csodálatos tettekre serkentő ereje, a felismerés, hogy társadalmi újításokat és a szabadságjogokat tudatosítani kell a népben és az igazság, hogy a népek sorsa ez és nincs szabadság a többi népek szabadsága nélkül”.¹⁷

A második kiadás – amely immár az egész emlékévi programját tartalmazza – mind címlapját, mind bevezetőjét tekintve elüt az elsőtől. Az első

¹⁷ A centenáriumi eseménynaptára. 1. kiadás. Történelmi Emlékbizottság. [Bp. 1948.] 5.

kiadáson piros alapon egy Kossuth-címer látható nemzetiszín szalagokkal átfont babérkoszorúval övezve, alul az 1948-as, fölül az 1848-as év számmal. A második kiadáson ugyanez a címer babérkoszorú nélkül, a háttérben egy farkasfogas magyar, illetve a jugoszláv, a román, a szovjet, a csehszlovák, a lengyel és a bolgár színeket egyesítő hatosztatú zászlóval. A szerző nélküli bevezető első sorban a magyar forradalom európai beágyazottságát hangsúlyozza azzal, hogy magyarok és nem magyarok szembekerüléséhez mindkét fél hibái hozzájárultak. Az orosz intervenciót Csernisevskijnek és társainak a magyarok melletti eszmei, valamint a nemlétezett Guszev kapitánynak a tényleges kiállása ellentételezi. Az *1948* című második bevezető fejezet már az ünnep aktuális tanulságaival és párhuzamaival foglalkozik, jólesően állapítva meg, hogy „az ország vezetése a nép igazi vezetőinek kezébe került, akik nem az idegen imperialisták jármába hajtják a magyart, hanem a békeszerető népek testvéri közösségébe vezetik”.¹⁸

Az évfordulóra a katolikus egyház is készült, ennek bizonyítéka az a 32 oldalas, stencilezett brosúra, amelyet kézirat gyanánt adtak ki, s az Actio Catholica küldte szét „az összes plébánosokhoz, egyesületi és mozgalmi vezetőkhez”. A „Beharangozó” Mindszenty József bíboros előző évi Nagyboldogasszony napi szónoklatából idéz, amely szerint az 1948-ra meghirdetett Nagyboldogasszony év nem akadályozza és nem keresztezi a forradalom centenáriumának megünneplését, de azt is hangsúlyozza, hogy a katolikusok nem mindent ünnepelnek 1848-ból. „Amit 1848-ban katolikus meggyőződéssel lehet ünnepelni, mi, a hatmillió katolikus, részt kérünk annak megünnepléséből.” Ugyanakkor Mindszenty nem Petőfi, Táncsics vagy Kossuth példáját idézi, hanem „a magyar szabadságharcot megelőző nagy reformmozgalmak élén” haladó, katolikus Széchenyi Istvánét, befejező részében pedig elhelyez egy oldalvágást „az erkölcsi tekintetben amúgy is gyanús Madarász-csoport” felé.

Maga a brosúra tartalma két fő részre tagolódik. A szöveg kétharmadát kitevő *48-as fények* az egyház szerepét hangsúlyozza az átalakulásban, kiemelve például a papi tizedről való lemondást, az egyháziaknak a honvédelem szervezésében játszott szerepét vagy az őket osztrák részről sújtó megtorlást. A *48-as árnyak* című rész viszont azokkal a törvényekkel foglalkozik, amelyek hátrányosan érintették a katolikus egyházat, illetve azokat a tényezőket veszi számba, amelyek révén a többi egyházéhoz képest romlott a katolikus egyház helyzete (főkegyúri jog gyakorlása, vallási egyenjogúság önkormányzati jog nélkül, iskolarendszer átalakítása). A szöveg befejező része hangsúlyozza: az átalakulás vezetőit nem tudatos egyházellenesség mozgatta, de „engedtek magukban és környezetükben eluralkodni egy

¹⁸ A centenáriumi eseménynaptára. Történelmi Emlékbizottság. 2. kiadás. [Bp. 1948.] 8–9.

olyan vallásnélküli közszellemet, melyből minden különösebb tudatosság nélkül folyhatott az egyház-ellenes intézkedések egész sorozata. Megszívlelendő tanulság számunkra is [...]”.¹⁹

A centenáriumi „irodalom”

A forradalom és szabadságharc 100. évfordulójára megjelent munkákat még a szemléleti sokszínűség jellemezte. Mindezt azért fontos hangsúlyozni, mert ahogy a politikában, a történetírásban is 1948 volt a fordulat éve, azonban ha csupán a megjelent munkák alapján próbálnánk nyomon követni ezt a fordulatot, a kép még egyáltalán nem lenne egyértelmű. Sőt, még a Magyar Kommunista Párt történelemszemléletét tükröző munkák egy részében is tetten érhető egyfajta sokszínűség, koalíciós jelleg – mindennek azonban azt kellett bizonyítania, hogy a magyar történelem valamennyi haladó hagyományának, közte kiemelten az 1848–1849. évi forradalomnak és szabadságharcnak az egyetlen igazi örököse a Magyar Kommunista Párt.²⁰

A megjelenő kötetek egy részét egységes arculat jellemezte: a címlapon a koronás kiscímer látható, fölötte az 1848-as, alatta az 1849-es évszámmal. A *Népszava* kiadványainak címlapján és belső címlapján a következő szöveg olvasható: „1848 nagy eseményeinek megünneplésére adta ki ezt a könyvet a szabadságharc századfordulóján a szocialista munkásság könyvkiadója, a NÉPSZAVA”. A munkák terjedelmét és publikálását jelentősen korlátozta az ekkortájt még jellemző papírhány: a központilag támogatott kiadványokra külön papírvótát kellett igényelni.²¹

A megelőző évtizedek kutatási eredményeit egy igen színvonalas összefoglaló munkában Eckhardt Ferenc összegezte.²² A bevezetőben jelzi, hogy a korszak iratanyaga harminc évvel korábban vált kutathatóvá, s hogy ő maga a Magyar Történelmi Társulat (!) által alapított bécsi intézet (azaz a Bécsi Magyar Történelmi Intézet, majd Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet) keretein belül történt forráskutatások alapján írta meg aktuális összefoglalóját. Név szerint is hivatkozik Károlyi Árpád, „a magyar Ranke” által írott „mesteri munkákra”,

¹⁹ Az Egyház 1848-ban. Kézirat gyanánt. [Actio Catholica Országos Elnöksége.] Bp. 1948. 32 (Egy eredeti példánya a birtokomban van. – H. R.)

²⁰ Ezt a szemléletet tükrözi egy igen színvonalas szépirodalmi válogatást tartalmazó reprezentatív antológia is, lásd 1848–1948. Száz év a szabadságért. Szerk. Szendrői Ferenc. Bp. 1948. Az irodalmi szemelvényeket és a mű bibliográfiáját Tiszay Andor válogatta és állította össze. A kötet bevezetőjét Tildy Zoltán írta, de írások szerepelnek Rákosi Mátyástól, Kállai Gyulától, Szakasits Árpádtól, Veres Pétertől, Haraszti Sándortól, Andics Erzsébettől is.

²¹ Erre utal például *Mérei Gyula*: Munkásmozgalmak 1849–49. Iratok a magyar munkásmozgalmak történetéhez. Bp. 1948.

²² *Eckhardt Ferenc*: 1848, a szabadság éve. Bp. 1948.

illetve Steier Lajos, Thim József, Miskolczy Gyula, Vizsota Gyula eredményeire. A kötet kb. egyötöde a reformkori előzményeket foglalja össze, ezt követi a forradalom és szabadságharc korrekt eseménytörténeti leírása. Eckhardt általában kerüli az állásfoglalást a vitás kérdésekben, sőt a nyílt értékelés is távol áll tőle, de például az árulás vádját Görgeivel szemben egyértelműen politikai konstrukciónak tartja. Lényeges, hogy kronologizálása 1848 szeptemberétől elsősorban a hadiesemények dinamikáját követi, s a hazai belpolitika alakulását csak másodlagos kérdésnek tekinti.

Németh Andor, a két világháború közötti időszak népszerű életrajzi munkáinak szerzője *Előhang negyvennyolchoz* című művében²³ az európai és a magyar események közötti összefüggéseket hangsúlyozza: a magyar reformkort az általános európai fejlődés vonalába illeszti be. Noha a bevezetőben dicshimnusz zeng a marxi módszerről, munkájától távol áll a korabeli marxista munkák bikkfanyelvezete. Jó stílusban írja meg a magyar reformkor és az európai Vormärz párhuzamos történetét, s a magyar negyvennyolcat is belehelyezi az európai forradalmi mozgalmak, különösen a Lajtán túli terület politikai fejlődésének folyamatába. Nem véletlen, hogy a kötet érdemi része a bécsi forradalom leveréséig és a december eleji trónváltásig terjed. Jegyzetanyag és irodalomjegyzék híján nehezen megállapítható, hogy a szerző milyen munkákból dolgozott, de az eseménytörténetnél időnként primitív hibákat vét, így például a trónváltásról szóló vitában (alighanem Horváth Mihály munkája nyomán) fellépteti a vak Wesselényi Miklóst – aki akkor már két hónapja Gräfenbergben volt.

A vidéki, de országos köztörténeti tematikájú kiadványok közül kiemelkedik Lengyel Alfréd győri levéltáros népszerű összefoglaló munkája a magyar jobbágyszabadítás folyamatáról az 1711–1848 közötti időszakban.²⁴ A jelentős szakirodalmat és a Győr megyei vonatkozások tekintetében levéltári anyagot is mozgósító, jegyzetek nélküli kiadvány végkövetkeztetésében az 1848-ban létrejött nemzeti egységet méltatja, amikor „az osztályérdekek feloldódtak nagy nemzeti feladatok izzó légkörében és a magyarság azelőtti széthúzó elemei összefogtak, s együttes akarattal megvetették alapját az igazi nemzetállamnak”. Egyaránt kiemeli Széchenyi, Deák, Wesselényi, Kölcsey és Kossuth érdemeit, s a jobbágyszabadítás kapcsán nem a fennmaradó problémákat, hanem a társadalmi átalakulás gyökeres és visszafordíthatatlan mivoltát hangsúlyozza.

A Teleki Pál Tudományos Intézet két 1848-as tematikájú kötettel jelentkezett. Az egyik a kiváló agrár- és társadalomtörténész Szabó István válogatott

²³ *Németh Andor*: *Előhang negyvennyolchoz*. [Bp. 1948.]

²⁴ *Lengyel Alfréd*: *A magyar jobbágyszabadulás 1711–1848*. Eredeti kútfők, hazai és külföldi forrásmunkák alapján, valamint a Győrmezei Levéltár anyagának felhasználásával. Kiadja Győr-Moson vármegye közönsége a magyar szabadságharc százéves jubileuma alkalmából. Győr 1948.

tanulmányainak gyűjteménye a magyar parasztság történetéről, a kötet utolsó tanulmánya hangsúlyozottan a jobbágybirtok 1848–1849-es problémáival foglalkozik.²⁵ A másik mű Mérei Gyula (a 65 éves Szekfű Gyulának ajánlott) monográfiája az 1790–1848 közötti magyarországi mezőgazdaságról és agrártársadalomról, igen gazdag levéltári kutatások alapján.²⁶

A centenáriumra megjelent művek közül fontos még S. Sándor Pál munkája az 1832–1836. évi országgyűlésnek a jobbágykérdéssel kapcsolatos vitáiról, ez egy klasszikus pozitívista szemléletű monográfia. Az 1948 nyarán írott bevezetőben azonban a szerző kijelenti, hogy célja a téma marxista feldolgozása, a bevezető végén pedig a marxista frazeológiát használó, de valójában álmarxista polgári történészek elleni harc szükségességét hirdeti azzal, hogy immár „a marxizmus számára meg vannak teremtve a politikai feltételek, hogy megvívhassa győzelmes hadjáratát a tudomány területén is. Ha ez a hadjárat olyan eredményeket fog felmutatni, mint amilyeneket politikai téren már felmutathat: az újabb győzelem nem kétséges”.²⁷

A centenáriumra megjelent szakirodalom maradandó munkái közé tartozik Fitz Józsefé is a magyar nyomdászat 1848–1849-es történetéről.²⁸ Talán a centenárium legszebb kiadványának tekinthető, s mentes mindenfajta „kikacsintástól” és aktuális politikai felhangtól.

A korabeli európai és a magyar események szinkronitását hangsúlyozza a Fejtő Ferenc által szerkesztett, eredetileg francia nyelvű tanulmánykötet (igaz, a magyar fordításból a „büntetésben lévő” németek s velük a német egység kérdése a német–dán háborúra vonatkozó fejtegetéseket leszámítva kimaradt).²⁹ A magyar forradalom és szabadságharc történetét maga Fejtő írta meg, ez a kötet legterjedelmesebb tanulmánya, nemcsak a magyar, hanem az idegen nyelvű kiadásokban is. Alapvetően korrekt összefoglaló, mentesen minden szélsőségtől. A szerző ugyan nem nagyon rokonszenvezik Görgeivel, de a Kossuth által hirdetett árulási vádat indokolatlannak véli. Ugyanakkor Fejtő a magyar kiadás számára átdolgozta és kibővítette a tanulmányt, többek között egy „vörös farokkal” látta el. Eszerint ahogy 1849 a magyar forradalom hősi utójátéka volt, ugyanígy volt 1919 „az 1917-es nagy orosz forradalom utójátéka”, ugyanolyan tragikus eredménnyel,

²⁵ Szabó István: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. (A Történettudományi Intézet kiadványai II.) Teleki Pál Tudományos Intézet. Bp. 1948. Kimondottan 1848-as tematikájú tanulmánya: A jobbágybirtok problémái 1848–1849-ben. 311–396.

²⁶ Mérei Gyula: Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1790–1848. (A Történettudományi Intézet kiadványai III.) Teleki Pál Tudományos Intézet. Bp. 1948. A műről S. Sándor Pál által írt bírálatot lásd Valóság 4. (1948) 256–259.

²⁷ S. Sándor Pál: A jobbágykérdés az 1832/36-os országgyűlésen. A Miniszterelnökség Centenaris Osztálya támogatásával. Bp. 1948. 8.

²⁸ Fitz József: A magyar nyomdászat 1848–1849. (Hungária-könyvek 13.) H. é. n. [Bp. 1948.]

²⁹ Európa tavasza 1848. Szerk. Fejtő Ferenc. Bp. É. n. A francia eredeti: 1848 dans la monde, le printemps des peuples. Éd. François Fejtő. Paris 1948.

mint 1848–1849. „Ám a történelem különös igazságosító logikájának jelét kell fölismernünk abban, hogy míg 1849-ben orosz cári csapatok segítették az osztrák dinasztianak a független Magyarországot megdönteni, 1944-ben a megújhódott Oroszország hadereje szabadította fel Magyarországot a német uralom alól. A felszabadult magyar nép képviselői először abban a debreceni Nagytemplomban ültek össze, ahol 96 évvel azelőtt Kossuth kimondta a Habsburg-ház trónfosztását és a forradalom századik évfordulóját az egész nemzet a szabadságukra talált népek munkás önérzetével ünnepli meg.”³⁰

A polgári, pozitívista történetírás legjobb hagyományait tükrözi az agrár- és társadalomtörténész Szabó István által szerkesztett tanulmánykötet, amely Debrecen város 1849. január–áprilisi történetét s az önvédelmi háborúban játszott szerepét mutatja be.³¹ Bízást mondhatjuk, hogy ez a kötet volt a centenáriumi historiográfiai csúcsteljesítménye – nem véletlen, hogy utóbb annyi támadást kapott.

Balogh István *A város és népe* című tanulmánya a korabeli Debrecen és társadalmát mutatja be. Módy György *A menekültek* címmel a város társadalmának új, noha csak ideiglenes alkotóelemeit vizsgálja: hogyan reagált a debreceni társadalom a beérkező állami tisztviselők és polgári menekültek nagy tömegére, hogyan illeszkedtek be ez utóbbiak a fővárositól erősen eltérő debreceni körülmények közé. A kötet legterjedelmesebb, több mint 100 oldalas tanulmányát (*A küzdelem szervezése*) maga Szabó István írta. Csobán Endre *A közvélemény problémái* címmel a belpolitikai viszonyokat és viszályokat tárgyalja. Juhász Géza írásában (*Az írók szerepe*) a közvélemény formálásában jelentős szerepet játszó írók és költők közéleti és irodalmi ténykedését tárgyalja. Az országgyűlés tárgyalásait és pártviszonyainak alakulását Borossy András tanulmánya mutatja be, míg Varga Zoltán a trónfosztás és a függetlenség kimondásának folyamatát és hatását tekinti át. Kónya József *Kossuth és Debrecen* című tanulmánya 1848 tavaszától Kossuth haláláig tekinti át „a magyarok Mózese” és a cívisváros kapcsolatát. Végül Hankiss János a debreceni hónapok magyar és külföldi szépirodalmi tükröződését mutatja be.

A kötet szerzői óriási levéltári és könyvészeti anyag alapján írták meg tanulmányaikat. Legfontosabb forrásuk az Országos Honvédelmi Bizottmány 1849-es iratanyaga volt, de jó néhány egyéb állagot (Országos Rendőri Hivatal, belügyminisztérium országlati osztálya, hadügyminisztérium általános iratai) is használtak, ide értve természetesen a debreceni Városi Levéltár iratanyagát is. Bőségesen idézték a korabeli sajtót, s a könyvészeti anyag felhasználása is teljesnek mondható. Gyakorlatilag nincs olyan fontos kérdése az 1849. január–május közötti öt debreceni hónap köztörténetének, amit ne érintettek volna. (Idő

³⁰ *Fejtő Ferenc: A magyar szabadságharc.* In: *Uő: Európa tavasza* i. m. 65–123., itt: 122–123.

³¹ *A szabadságharc fővárosa Debrecen. 1849 január–május.* Szerk. Szabó István. Debrecen 1948.

hiányában csupán a gazdaságtörténeti fejezet nem készült el, de később ezt önálló tanulmányként publikálták.)³² Mindezt igen alapos név-, helynév- és tárgymutató egészítette ki.

A kötet legfőbb erénye (tudniillik az objektivitásra törekvés), az adott politikai környezettől való függetlenedés igénye, a történelmet a szakma ügyének vélő és valló megközelítés 1948-ban és 1948 után egyre kevésbé találkozott az egypártrendszer irányába tartó, majd azzá váló hatalom igényeivel. Noha a szerzők itt-ott reflektáltak a marxista történetírók és publicisták álláspontjára, nem voltak hajlandóak a tényektől független vagy az azokkal ellentétes „történetírás” művelésére. 1848–1849 történetét nem az osztályharc kategóriái alapján, hanem a társadalmi és politikai konfliktusok fogalomrendszerét használva írták meg. Szabó István egy megjegyzés erejéig még magával Révaival is vitába szállt, amikor úgy vélte, nem „látszik igazolhatónak az a megállapítás, mintha a szabadságharc bukásának egyik döntő oka az lett volna, hogy a kormány mögül Debrecenben elmaradt volna a pesti utca hajtó forradalmi hevülete, a forradalom tömeghátvéddel rendelkező radikális balszárnya”. Szabó szerint a bukás végső oka a két nagyhatalom együttes intervenciója volt, „ezen a pesti utca radikális forradalmisága sem tudott volna segíteni”.³³ A kötet szerzői is mindenütt érzékeltették: a még oly súlyos belpolitikai konfliktusok együttesen nem voltak olyan döntő hatással az önvédelmi harc alakulására, mint az egyes hadszínterek hadieseményei, s a kormányzat debreceni tartózkodása azért is tekinthető sikeresnek, mert a honvédelem infrastrukturális, gazdasági és pénzügyi alapjainak biztosítása révén megteremtette a tavaszi hadjárat sikerének feltételeit.

A jeles évfordulón a marxista történészek szintén önálló tanulmánykötettel mutatkoztak be.³⁴ A kötet nyitó tanulmányát Mód Aladár írta, a Révai-féle koncepció érvényesítésével, noha igen alapos, többnyire mások által elvégzett részletkutatások alapján. A cím (*Pártharcok és a kormány politikája 1848–1849-ben*) már önmagában jelezte a polémiát a Szabó Ervin-féle felfogással. Ugyanakkor a belpolitikai alapú kronologizálás oda vezetett, hogy a szabadságharc bukásának kezdete a tavaszi hadjáratra esett a terjedelmes, a következő évben önálló kötetként is napvilágot látott tanulmányban, s a végkövetkeztés szerint a szabadságharc azért bukott el, „mert a kompromisszum az országgyűlés reakciós békepárti befolyás alatt álló többségével nem szilárdította meg, hanem szétzilálta a nemzet

³² *Neubauer Pál*: Debrecen szerepe és feladatai a Kossuth-kormány gazdasági és pénzügyi politikájában 1849. január–május. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1979. Szerk. Dankó Imre. (A Debreceni Déri Múzeum kiadványai 60.) Debrecen 1981. 157–191.

³³ *Szabó István*: A küzdelem szervezése. In: A szabadságharc fővárosa i. m. 202–203.

³⁴ *Mód Aladár – Ember Győző – Nemes Dezső – Andics Erzsébet – Hanák Péter – Waldapfel József – Kenyeres Júlia*: Forradalom és szabadságharc 1848–1849. Bp. 1948.

erejét”, s nem zárta el, „hanem kitérte az árulás kapuit”, mintha bizony nem az orosz intervenció döntötte volna el a szabadságharc sorsát.³⁵

A kötetben Ember Győző nagy levéltári anyag alapján írt az 1848–1849-es parasztmozgalmakról, s megállapította, hogy azokat szinte lehetetlen tipologizálni, mert a különböző típusú követelések szinte mindegyikükben keveredtek. A szerző ugyanakkor az indokoltnál talán erőteljesebben hangsúlyozza e mozgalmakban a földosztásra törekvést és a jobbágyfelszabadítás után fennálló birtokviszonyok alapvető megváltoztatásának igényét. A tanulmány végén historiográfiai áttekintést ad a kérdés addigi irodalmáról, s ebben már Szabó Istvánnak a centenáriumba megjelent tanulmánykötetét, illetve Mérei Gyula ugyanakkor napvilágot látott monográfiáját is bírálja.³⁶

Valamivel csekélyebb terjedelem jutott a magyar munkásság 1848–1849-es történetére, ez utóbbit a később főideológusként elhíresült Nemes Dezső írta, nagy valószínűséggel Mérei Gyula levéltári kutatásai alapján. A cím egyébként nem fedte a tartalmat, hiszen a tanulmány érdemben csak 1848 júniusáig foglalkozik a munkásság szerepével.³⁷

A kötet második legterjedelmesebb tanulmányát a történész szakma későbbi diktátornője, Andics Erzsébet írta az 1848–1849-es egyházi reakcióról. Noha – mintegy mellékesen – foglalkozik a katolikus egyházon belüli reformtörekvésekkel, alapvető célja annak bizonyítása, hogy a katolikus egyház már 1848–1849-ben is a haladás ellensége volt. Ez volt tehát az a tanulmány, amelyből leginkább kilógott „a politikai lóláb”.³⁸ Nem véletlen, hogy egy évvel később önálló kötetként és forrásszövegekkel kibővítve újra megjelent.³⁹ Hanák Péter egy egyetemi előadásában említette, hogy a kötet anyaggyűjtése közben, amelyet fiatal történészekkel és egyetemistákkal végeztek, kimondottan az volt a szempont, hogy csak az egyházra nézve terhelő történeti adatokat keressenek.

Hanák Péternek a Magyarország és a Habsburg-birodalom elnyomott népeinek kapcsolatáról írott tanulmánya az addigi szakirodalmon kívül komoly olasz levéltári

³⁵ *Mód Aladár*: Pártharcok és a kormány politikája 1848–1849-ben. In: Forradalom és szabadságharc i. m. 177.

³⁶ *Ember Győző*: Magyar parasztmozgalmak 1848-ban. In: Forradalom és szabadságharc i. m. 189–265. A kötet anyaggyűjtése később bővebb formában, sajátos műfajú, kommentált forráskiadványként látott napvilágot, lásd *Uő*: Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez. Bp. 1951.

³⁷ *Nemes Dezső*: A munkásság az 1848–1849-es forradalomban. In: Forradalom és szabadságharc i. m. 267–314. A tanulmány ugyan komoly levéltári anyagot is használ, de idézetei – a jegyzetanyag egyetlensége miatt – csak elvéve kereshetők vissza. A (valószínűleg megbízható) szájhagyomány szerint a tanulmány alapvetően *Mérei Gy.*: Munkásmozgalmak i. m. anyaggyűjtésén alapult.

³⁸ *Andics Erzsébet*: Az egyházi reakció 1848–1849-ben. In: Forradalom és szabadságharc i. m. 315–413.

³⁹ *Uő*: Az egyházi reakció 1848–1849-ben. Bp. 1949.

anyagot is mozgósított, s – a szerző 1949-ben játszott dicstelen szerepe ellenére⁴⁰ – elmondható, hogy talán a legkevésbé látszott rajta az az ideológiai konstrukció, ami a kötet tanulmányainak többségét jellemezte.⁴¹ Nem csoda, hogy a szerző egy negyedszázaddal későbbi tanulmánykötetében változatlan formában tette közzé írását.⁴²

Összességében korrektnek tekinthető Kenyeres Júlia tanulmánya a szabadságharc és a nemzetközi politika kapcsolatáról, bár ennek végén „vörös farokként” már ott szerepel a megállapítás (s egyéb aktualizálások is találhatók benne) a Guszev-ügyről vagy Sztálin történeti szerepéről. Ahogy 1848–1849-ben az angol és francia politika, úgymond, nem tekinthető reálpolitikának, mert a reakció táborát erősítette, úgy kényszerítik 1948-ban „az angol és francia népet a Marshall-imperializmus jármába”.⁴³ A neves irodalomtörténész, Waldapfel József a költők 1848–1849-es szerepét tekinti át, alapvetően megjelent verseik alapján. A tanulmány természetesen Petőfi és követői igazát hirdeti, s bár a befejezésbe azért egy Lenin-idézet is bekerült, kétségtelen, hogy ez a tanulmány bármilyen nem „pártos” kiadványban is megjelenhetett volna.⁴⁴

A hét szerzős tanulmánykötet kétségtelen erénye volt a társadalomtörténeti szempont érvényesítése, mindez azonban erőteljes ideológiai színezettel, ami némelyik tanulmányt szinte emészthetetlené tette.

A viszonyok változását jelezte az évfordulóra megjelent egyetlen archontológiai munka is.⁴⁵ A szabadságharc honvédorvosainak adattárát elkészítő Antal Lajos, a háborús bűnösként elítélt Antal István testvére, nem adhatta ki a saját nevére a gyűjtését, hanem átengedte a közlés jogát Zétény Győzőnek, s így a kötetet is ez utóbbi jegyezte. (Antal a szerzőségére való utalást anagrammaként rejtette el Flór Ferenc életrajzában.)⁴⁶

Viszonylag jelentős, noha egyetlen színvonalú volt a centenáriumba megjelent helytörténeti irodalom. Egy-két kivételtől eltekintve (például H. Fekete Péter műve Hajdúböszörmény 1848–1849-es történetéről) alig haladta meg a korábbi, hasonló tematikájú művek színvonalát vagy tényanyagát.⁴⁷

⁴⁰ Vö. *Hanák Péter*: Ragaszkodás az utópiához. H. n. [Bp.] 1992. 36–37.

⁴¹ *Uő*: A magyar szabadságharc és a Habsburg-monarchia elnyomott népei. In: *Forradalom és szabadságharc* i. m. 415–467.

⁴² *Uő*: A magyar szabadságharc és a Habsburg-monarchia elnyomott népei. In: *Magyarország a Monarchiában*. Bp. 1975. 13–89.

⁴³ *Kenyeres Júlia*: A szabadságharc és a nemzetközi politika. In: *Forradalom és szabadságharc* i. m. 469–515. Ez egyébként a kötet egyetlen olyan tanulmánya, amelynek nincs jegyzetanyaga.

⁴⁴ *Waldapfel József*: Költők a forradalomban. In: *Forradalom és szabadságharc* i. m. 517–557.

⁴⁵ *Zétény Győző* [- *Antal Lajos*]: A magyar szabadságharc honvédorvosai. Bp. 1948.

⁴⁶ A szerzőség tisztázására lásd *Katona Tamás*: Bevezető. In: *Budavár bevételének emlékezete 1849*. Szerk. Katona Tamás. (Pro Memoria) Bp. 1989. 6.

⁴⁷ *H. Fekete Péter*: Hajdúböszörmény részvétele a szabadságharcban. (A Hajdúböszörményi Városi Múzeum Kiadványai III.) Hajdúböszörmény 1948.; *Gulyás József*: A sárospataki főiskola és a

Érdemes néhány szót szólni a magyar történészeknek a centenáriummal kapcsolatos nemzetközi aktivitásáról s idegen nyelvű publikációiról is. A Fejtő Ferenc által szerkesztett tanulmánykötet nemcsak franciául, hanem – A. J. P. Taylor bevezetőjével – angolul is megjelent, az angol változatot 1966-ban, reprintben újra kiadták, tehát máig hat.⁴⁸ A Római Magyar Akadémia külön kiadványsorozatot indított az évfordulóra. Ennek első darabja mindjárt egy Révai-tanulmány kiadása volt⁴⁹, de a többi munka szakmai színvonala ellen nem lehet kifogást tenni. Hanák Péter a magyarok és nem magyarok közötti olasz közvetítési kísérletekről, Vayer Lajos a magyar szabadságharcra kapcsolatos olasz karikatúrákról írt a sorozatban.⁵⁰ Emellett tervezték a magyar forradalom történetéről szóló munkák válogatott bibliográfiájának kiadását is.⁵¹ Jászay Magda a *Revue d'Histoire Comparée* könyvsorozatában a magyar forradalom olasz kapcsolatait dolgozta fel.⁵²

A Párizsban tartott nagy nemzetközi centenáris kongresszuson, amely négy szekcióban tárgyalta 1848 francia és európai történetét, négy magyar történész vett részt. Kosáry Domokos az 1848-as magyar forradalom társadalmi aspektusairól,⁵³ Andics Erzsébet Anglia, Franciaország és a magyar forradalom viszonyáról szólt, Eckhart Ferenc a bécsi Udvar és a magyar kormányzat kapcsolatát elemezte a forradalom időszakában, egészen az 1848 őszi szakításig.⁵⁴ Fejtő Ferenc nem magyar vonatkozású témáról, hanem Párizs 1840-es évekbeli viszonyairól adott elő.⁵⁵ Míg Kosáry és Eckhart láthatólag arra törekedett, hogy megértesse a

---

szabadságharc. Sárospatak 1948.; *Giday Kálmán*: Makó története az 1848/49-es szabadságharcban. Különlenyomat az 1948. évi Csanádi Kalendáriumból. H. é. n. [Makó 1948.]; *Darnay (Dornyay) Béla*: Keszthely és az 1848–1849-es szabadságharc. Keszthely 1948. (Benne Szekovics Pál georgiconi hallgatóból lett honvéd 1848–1849. évi naplója.); 1848 Győrött i. m.; *Csatkai Endre*: Sopron 1848–1849-ben. Sopron 1948.; *Bakács Tibor*: Budapest közegészségügyének száz éve 1848–1948. H. é. n. [Bp. 1948.]

⁴⁸ 1848 dans le monde i. m.; The Opening of an Era 1848. A Historical Symposium. Ed. François Fejtő. With an Introduction of A. J. P. Taylor. New York 1966.

⁴⁹ *Giuseppe Révai*: Le contraddizioni interne della rivoluzione ungherese del 1848–1849. (Biblioteca dell'Accademia d'Ungheria di Roma, nuova serie 21.) Roma 1948.

⁵⁰ *Pietro Hanák*: La mediazione italiana nella lotta delle minoranze in Ungheria, 1848–1849. (Biblioteca dell'Accademia d'Ungheria in Roma, nuova serie 23.) Roma 1948.; *Luigi Vayer*: La guerra per l'indipendenza ungherese del 1848–1849 nelle illustrazioni della stampa italiana dell'epoca. (Biblioteca dell'Accademia d'Ungheria di Roma, nuova serie 22.) Roma 1948.

⁵¹ *Giuditta Torró*: Bibliografia sugli avvenimenti ungheresi del 1848–1849. (Biblioteca dell'Accademia d'Ungheria di Roma, nuova serie 25.) Roma 1948.

⁵² *Magda Jászay*: L'Italia e la rivoluzione ungherese 1848–1849. (Biblioteca della *Revue d'Histoire Comparée* 7.) Bp. 1949.

⁵³ *Dominiqve Kosáry*: L'aspect social de la Révolution d 1848 en Hongrie. In: Actes du Congrès Historique du centenaire de la Révolution de 1848. Paris 1948. 133–141.

⁵⁴ *François Eckhart*: La Révolution de 1848 en Hongrie et la cour de Vienne. In: Actes du Congrès Historique du centenaire de la Révolution de 1848 i. m. 229–239.

⁵⁵ *François Fejtő*: Paris des années 40, capital de la Révolution. In: Actes du Congrès Historique du centenaire de la Révolution de 1848 i. m. 357–369.

közönséggel a magyar társadalmi és politikai fejlődés sajátosságait, ennek megfelelően a magyar forradalom és szabadságharc egyedi jellegét, Andics azt fejtegette, hogy Anglia és Franciaország Ausztria-barát politikája nem minősíthető reálpolitikának, még e két állam vezetésének saját politikai logikáján belül sem, így e két európai hatalom súlyos hibát vétett, amikor nem akadályozta meg a Magyarország elleni orosz intervenciót.⁵⁶

A magyar történetírás korábbi intézményrendszere a világháború után még nem állt helyre. A szakma korábbi fórumai közül egyedül a *Századok* és a *Revue d'Histoire Comparée* működött, az előbbi a korábinál csekélyebb terjedelemben. A *Hadtörténelmi Közlemények* csak 1954-ben indul majd újra, a magyar társadalomtudomány legkülönbözőbb területeinek állandó publikációs lehetőséget biztosító *Budapesti Szemle* is megszűnt. A kommunisták kezében lévő *Társadalmi Szemle* közölt 1848-as tematikájú írásokat, s a politikai helyzet alakulásával párhuzamosan itt jelentek meg az egyre durvább kritikák a centenáris történeti munkákról. Az új, vegyes műfajú folyóiratok, mint a *Csillag*, a *Valóság* (a népi kollégiumok folyóiratai) vagy a *Forum* 1948-ban többnyire már a Magyar Kommunista Párt, majd a Magyar Dolgozók Pártja, illetve szatellit-szervezetei kezében voltak, s az ezekben közölt recenziók nagy része is felért egy-egy becsületsértéssel.

A *Századok* tervezett, de végül a kommunista hatalomátvétel miatt bezűzött 1948-as évfolyamában egyetlen 1848-as témájú tanulmányt sem találunk. A *Revue d'Histoire Comparée* hasábjain Perényi József közölt tanulmányt az egyre kényesebb témának számító orosz intervenció történetével kapcsolatban.⁵⁷

A népi kollégiumok folyóirata, a *Valóság* is rendszeresen közölt 1848-as tárgyú írásokat. Itt mutatkozott be (később a korszak egyik legjobb szakértőjévé váló) Spira György is a bomló magyar feudalizmus munkaerőválságáról írott tanulmányával.⁵⁸ De ez a lap közölte magyar fordításban *A Szovjetunió története* című, 1940-ben megjelent munkának a magyar szabadságharcra és az orosz intervencióra vonatkozó fejezetét is.⁵⁹

A népszerű közlések nagy száma miatt említést érdemel még a Magyar Honvédség havi lapja, a *Honvéd* is. Az 1948-as évfolyam valamennyi száma közölte a forradalom és szabadságharc történetére vonatkozó, időnként tanulmány

⁵⁶ *Élisabeth Andics*: La France, l'Angleterre et la Révolution hongroise de 1848. In: Actes du Congrès Historique du centenaire de la Révolution de 1848 i. m. 219–227. Magyarul lásd *Andics Erzsébet*: Franciaország, Anglia és az 1848-as magyar forradalom. In: *Uő*: Kossuth harca az árulók és megalkuvók ellen a reformkorban és a forradalom idején. Bp. 1955. 206–216.

⁵⁷ *Joseph Perényi*: Contributions à l'histoire de l'intervention russe de 1849 en Hongrie. *Revue d'Histoire Comparée* 7. (1948) 1. sz. 35–52.

⁵⁸ *Spira György*: A „szunnyadó láva”. A bomló magyar feudalizmus munkaerőválságáról. *Valóság* 4. (1948) 3. sz. 174–195.

⁵⁹ Szovjet történetkönyv a magyar szabadságharcról. *Valóság* 4. (1948) 3. sz. 247–250.

terjedelmű írásokat. A szakmai jellegű elemzések azonban az idő múlásával itt is egyre inkább átadták helyüket a retrospektív ellenségkeresésnek. Ennek szomorú példája Sólyom László altábornagy két Görgeiről szóló írása. Ezekben már felsejlik az elkövetkező évek sztálinista-marxista történetírásának Görgeit egyértelműen elítélő álláspontja, de felsejlik a későbbi koncepciós perek történeti megalapozása is, amikor Sólyom a cs. kir. hadseregből jött tisztikar megbízhatatlanságáról elmélkedik.⁶⁰ Sólyom László harmadik, a szabadságharc katonai vezetésének kérdéseit elemző írását a *Századok* 1949. évi évfolyama közölte volna, de minthogy a szerzőt koncepciós perben elítélték és kivégezték, ez az írás már nem jelent meg.⁶¹

A centenárium jelentős forráskiadással is párosult, bár igazán meghatározó forráskiadvány összesen négy jelent meg. Ekkor látott napvilágot Jánossy Dénes, az Országos Levéltár főigazgatója által a Kossuth-emigráció angliai és amerikai történetéről a *Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai* sorozatban készített nagyszabású iratkiadásának záró kötete.⁶² Ugyanebben a sorozatban ekkor indult meg Kossuth Lajos összes munkáinak kiadása, az Országgyűlési Tudósítások első kötetével. (A következő két kötet már 1949-ben látott napvilágot, Barta István rendezte sajtó alá.)⁶³ A sorozat 1847–1849. évi köteteit pedig szintén ő rendezte sajtó alá 1951–1955 között.) Mérei Gyula az 1848–1849-es (valójában csak 1848-as) magyar munkásmozgalmakra vonatkozó iratanyag válogatását publikálta.⁶⁴ A magyar–olasz kapcsolatok kiváló ismerője, Koltay-Kastner Jenő pedig a Kossuth-emigráció történetének fordulópontjáról, az 1859-es évről tett közzé egy nagyszabású iratválogatást 1949-ben.⁶⁵

Népszerű jellegű okmánytár jelent meg (a szerkesztő megnevezése nélkül) a magyarok és a nemzetiségek közötti megbékélési törekvésekről, valamint Zsoldos Jenő kiadásában a zsidóság 1848–1849-es történetéről, továbbá napvilágot látott Buchinger Manó szerkesztésében a magyar emigrációra, illetve annak munkásmozgalmi kapcsolataira vonatkozó, kommentált forráskötet a bécsi titkosrendőrségi iratokból.⁶⁶ Vasvári Pálnak, a márciusi forradalom egyik vezetőjének

⁶⁰ *Sólyom László*: Görgei a Lajtánál. Honvéd 3. (1948) 5. sz. 9–16.; *Sólyom László*: A váci kiáltvány. Honvéd 3. (1948) 8–9. sz. 36–50.

⁶¹ A nyomdai levonat korrektúrapéldányának fénymásolata Borus József hagyatékából lánya, Borus Judit szívesége révén birtokomban van.

⁶² *Jánossy Dénes*: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851–1852. II/2. Iratok a Kossuth-emigráció történetéhez. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai) Bp. 1948.

⁶³ *Kossuth Lajos*: Országgyűlési Tudósítások I–III. S. a. r. Barta István. (Kossuth Lajos Összes Munkái I–III. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai) Bp. 1948–1949.

⁶⁴ *Mérei Gyula*: Munkásmozgalmak i. m. 1948.

⁶⁵ *Koltay-Kastner Jenő*: Iratok a Kossuth-emigráció történetéhez 1859. Szeged 1949.

⁶⁶ 1848–1849. évi iratok a nemzetiségi megbékélésről. Bp. 1948.; 1848–1849 a magyar zsidóság életében. Szerk. Zsoldos Jenő. Bp. 1948., 2. kiadás Bp. 1996.; Titkos akták negyvennyolcas emigránsokról. A bécsi K. und k. Haus-, Hof- und Staatsarchiv anyagából összeáll. Buchinger Manó. H. é. n. [Bp. 1948.]

munkáiból Fekete Sándor készített rövid válogatást.⁶⁷ A Kossuth-életmű „aktuális” írásaiból Katona Jenő válogatott a már korábban kiadott szövegek alapján, igaz, közölte Kossuth öt – magyarul addig nem publikált – amerikai beszédének szövegét is. Ezek – az amerikai demokrácia dicsőségének és az ehhez kapcsolódó világpolitikai szerepvállalás kötelezettségének hirdetése miatt – már önmagukban politikai állásfoglalást jelentettek.⁶⁸ Szintén afféle népszerű breviárium Jánosi Gyula munkája a korszak jelentős szereplőinek kiadott írásaiból.⁶⁹ A maga nemében unikális volt (s az is maradt) a Budapesti Francia Intézet által kiadott forrásgyűjtemény az 1848-as francia forradalom magyar visszhangjáról.⁷⁰

Alapos átdolgozásban (átírásban) jelent meg Hetvényi István 1848-as honvéd visszaemlékezése.⁷¹ A szabadságharc sorsát eldöntő orosz intervencióról jelentette meg két emlékiratot Trócsányi Zoltán.⁷² Ezek egyike valójában nem emlékirat: Alekszandr Petrovics Scserbatov Paszkevics tábornagról, az orosz intervenció haderő fővezéről írott életrajzi munkájának vonatkozó részét szlovák (!) kivonatban fordították magyarra, a másik egy Fatyjejev nevű közbíró emlékirata. A Wesselényi Miklós által írott előszó, illetve a Trócsányi által írott „Bevezetés” egyaránt a magyar szabadságharc nemzetközi jelentőségét fejtegeti, Trócsányi egyben áttekintést ad az orosz társadalom különböző rétegeinek Magyarországról alkotott képéről. Sajnos, már ebbe a szövegbe is belekerült Illés Béla hosszú ideig leleplezetlenül maradt hamisítása a magyar szabadságharc érdekében tevékenykedő s a magyar ügy vértanújává váló, soha nem létezett Guszev kapitány alakja.

Már 1949-ben jelent meg (némi „korszerű” rövidítéssel, azaz a vallásra vonatkozó pozitív megjegyzések elhagyásával) Táncsics Mihálynak, a munkások és parasztok 1848–1849-es apostolának a visszaemlékezése.⁷³ (*A Századok* 1948. évi, de csak 1949-ben megjelent évfolyama közölte Táncsics munkáinak válogatott bibliográfiáját.)⁷⁴

⁶⁷ Vasvári Pál válogatott politikai írásai. S. a. r. Fekete Sándor. Bp. 1948.

⁶⁸ Az élő Kossuth. Szerk. Katona Jenő. Bp. 1948.

⁶⁹ *Jánosi Gyula*: A nagy nemzedék kora. A reformkorszak szemelvényekben. Veszprém 1948.

⁷⁰ *Paul Bouteillier*: La révolution française de 1848 vue par les hongrois. Collection Franco-Hongroise. Éditée par l'Institut Français en Hongrie, Budapest. Paris 1949.

⁷¹ Ébren a magyar! Egy 1848-as honvéd néptanító megemlékezései. Hetvényi István feljegyzései alapján közreadta Kuszák István. Győr 1948.

⁷² Két emlékirat az 1849. évi cári intervencióról. Előszó Wesselényi Miklós. Bev., jegyz. Trócsányi Zoltán. S. a. r. Gonda Imre. Bp. 1948. Vö. *Alekszandr Petrovics Scserbatov*: Paszkevics Magyarországon. Ford. Gerencsér Zsigmond. S. a. r. Katona Tamás. (Bibliotheca Historica) Bp. 1984.; *Andrej Fatyjejev*: Világostól a Krímig. Egy magyarbarát orosz huszártiszt emlékeiből. Ford. Horváth Iván – Zsatkovic Kálmán. Bp. 2011.

⁷³ *Táncsics Mihály*: Életpályám. S. a. r. Czibor János. Bp. 1949. A Táncsics-kiadások azóta is ezt, nem pedig az eredeti, 1873–1885 közötti kiadást reprodukálják.

⁷⁴ Táncsics Mihály irodalmi munkássága. *Századok* 82. (1948) [1949] 326–335.

A teljes ideológiai-politikai áttörés

A centenáriumi marxista (sztálinista) kritikákban egyre erőteljesebb lett a türelmetlen hang. A más szakmai álláspontok képviselői ellenfélből ellenségekké, a klerikális reakció, a nagytőke vagy az amerikai imperializmus szálláscsinálóiáé és ügynökeivé váltak.⁷⁵ Egy részüket az 1948-as kommunista hatalomátvétel után háttérbe szorították, másokat személyes üldöztetés is ért (az említett debreceni kötet szerzőinek egy részét bebörtönözték).⁷⁶

Szabó Istvánt – sok más kiváló történésszel együtt – „kitessékelték” a Magyar Tudományos Akadémiából, és megpróbálták önkritika gyakorlására kényszeríteni. De a kiváló professzor erre nem volt hajlandó, sőt, mintha „normális” országban élne, amikor a *Társadalmi Szemlé*ben két önjelölt „szakértő” megsemmisítő kritikát írt a kötetéről, Szabó a szerkesztőséghez írott (s természetesen a lap által nem publikált) válaszában pontról pontra kimutatta, hogy a recenzensek hol és milyen módon értették félre vagy hamisították meg a tanulmányok eredeti szövegeit.⁷⁷

A marxista-sztálinista történelemszemlélet képviselői tehát – némi szakmán kívüli segítséggel – teljes győzelmet arattak. 1949-ben a „megújult” Magyar Történelmi Társulat elnökévé Andics Erzsébetet választották, aki már székfoglalójában lényegében értéktelennek nyilvánította az elmúlt évtizedek magyar történetírását, s – egy Kosárynak szánt oldalvágással – külön kiemelte: annak képviselői a magyar hazaárulók Károlyi Sándortól Görgei Artúrig terjedő sorának tisztára mosásával töltötték az idejüket. Noha a polgári történetírók egy részét még beválasztották a Társulat új vezetésébe, illetve a *Századok* szerkesztőbizottságába, tényleges beleszólásuk az ügyek vitelébe nem volt. Volt, aki visszahúzódott, mint Kosáry Domokos vagy Hajnal István; volt, aki átállt, mint Mérei Gyula vagy Ember Győző. És természetesen ott sorakoztak az ifjú kommunista történészek, akik sok esetben jutottak életkorukat és tapasztalatukat tekintve még indokolatlan tényleges vagy informális pozíciókba, mint Spira György, Hanák Péter, hogy csak az 1848-cal is foglalkozó történészeket említsük.

Noha a Magyar Kommunista Párt, majd a Magyar Dolgozók Pártja történeti önlegitimációjában 1848–1849 továbbra is jelentős szerepet játszott, 1949-ben jóval kevesebb centenáris megemlékezést tartottak, s a megjelenő munkák száma is jóval kisebb volt a szakma „gleichschaltolásának” és a potenciális szerzők

⁷⁵ *Balázs Tibor et al.*: 1848 centenáriumának magyar történelmi irodalma. *Századok* 82. (1948) [1949] 336–352.

⁷⁶ *Orosz István*: Egy centenáriumi kötet kálváriája. In: *A szabadságharc fővárosa Debrecen. 1849. január – május*. Szerk. Szabó István. Reprint. Debrecen 1999. 595–609.

⁷⁷ Nem nélkülözi az elismerő megjegyzéseket, alapvetően mégis elítélő Varga Imre kritikája. *Valóság* 4. (1948) 5. sz. 414–417.

egy része elhallgattatásának következményeként⁷⁸ s azért is, mert az új hatalom új üdvöskéi szakmailag még nem „érték be”, azaz, remek tanulmányokat tudtak írni, de komoly monográfiákat vagy forráskiadványokat aligha lehetett tőlük várni. A *Századok* 1949-ben megjelenő 1948-as, illetve 1950-ben megjelenő 1949-es számaiban egyébként valósággal burjánzottak az 1848–1849-es tematikájú írások, de ezeknek mintegy a felét az 1945 előtt indult történésznezmedék tagjai jegyezték (Ember Győző, I. Tóth Zoltán, Varga Zoltán, Mérei Gyula), és szakmailag egyértelműen ezek bizonyultak maradandóbbaknak.

Már 1949-ben látott napvilágot Vajda Pál *Oroszok a magyar szabadságharcról* című munkája, amely egy terjedős bevezetővel ellátott bibliográfia a forradalomra és szabadságharcra vonatkozó orosz sajtóról, levéltári anyagról, illetve feldolgozásokról és emlékiratokról.⁷⁸ „A cárizmus, amely a magyar szabadságharcot eltiporni segítette, nincs többé. Megdöntötte az orosz nép” – kezdődött a kötet, megadva ezzel az alaphangot. A továbbiakban olvashatunk az orosz beavatkozás diplomáciai indokairól, az orosz hadseregen belüli magyarbarát megnyilvánulásokról (természetesen Guszev kapitánnyal az élen), s egy igen érdekes fejtegetést arról, hogy Görgei még a temesvári döntő vereség után is megverhette volna Haynau haderejét – ha nem lett volna áruló. Jellemző egyébként a szerző buzgalmára, hogy az orosz intervenció hadseregéből ténylegesen átálló, lengyel nemzetiségű Kazimierz (Konrad) Rulikowskit „eloroszosította”, s Rulikovszkijként emlegette.

Az új történetírás természetes igénye volt az egész magyar történelem és benne 1848–1849. átírása. Paradox módon ebben állandóan a hangosan gyalázott polgári történetírók által összeállított forráskiadványokra kényszerültek támaszkodni. Volt még egy paradoxon: bár a rendszer a forradalom örökösének, letéteményesének és betetőzőjének mondta magát, hivatalos szentjévé mégsem a meg nem alkuvó radikálisokat, Petőfit, Táncsicsot vagy Madarász Lászlót választotta, hanem a profi politikus Kossuthot. Ebben két tényező is szerepet játszott. Egyrészt az, hogy a negyvennyolcas hagyomány a magyar társadalom minden rétegében legerőteljesebben Kossuthhoz kötődött, másrészt az a tény, hogy az említett radikálisok soha nem voltak hatalmon, a kommunisták viszont igen, s előképül mégsem választhattak bukott politikusokat. Kossuth ezenkívül megfelelt annak az apafigurának is, amilyennek Rákosi Mátyás, az ország új vezetője láttatni akarta magát. E Kossuth-kultusz aztán oda vezetett, hogy az 1950-es években a történeti publicisztika Kossuth-idézetekkel igazolta a hadseregen és az államapparátuson belüli tisztogatásokat, koncepciók pereket, a volt „uralkodó osztály” tagjainak kitelepítését stb.

⁷⁸ *Vajda Pál: Oroszok a magyar szabadságharcról. – Adalékok a szabadságharc orosznyelvű bibliográfiájához. (A Honvéd Levéltár és Múzeum hadtörténeti kiadványsorozata 1.) Bp. 1949.*

Elvetélt tervek, feltűnő hiányok

Végül érdemes néhány szót szólni mindazokról a tervezett munkákról, amelyek nem vagy csak késve jelentek meg, illetve azokról a témákról és műfajokról, amelyekről nem jelent meg érdemi ismertető.

A Teleki Pál Tudományos Intézet *A Történettudományi Intézet kiadványai* című sorozatában (a Szabó István kötetének belső fülén található felsorolás szerint) három kötet megjelenését tervezték még. Makkai László *Erdély és Magyarország uniója 1848-ban* címmel írt volna kötetet, I. Tóth Zoltán megírta volna *Az erdélyi román nacionalizmus második százada* történetét, Berlász Jenő pedig – Mérei kötetének párjaként *A magyar gazdasági élet és társadalom az 1848-as forradalom korában* címmel adott volna közre munkát. Makkai László kézírata nem készült el, Berlász Jenőéről sincs információnk. I. Tóth Zoltán terve az volt, hogy az 1792–1849 közötti időszak történetét írja meg két kötetben, 50 ív terjedelemben. Ebből az első kötet tárgyalta volna az 1792–1848 közötti időszakot, a második 1848–1849-es magyar–román viszonyt.⁷⁹ A kézirat ebben a formában nem készült el, de I. Tóth Zoltán később, az egyetemi tankönyv előmunkálataként megírta a román nemzeti mozgalom 1790–1848 közötti történetét, az 1848–1849-es magyar viszonyról pedig több rész tanulmányt publikált.⁸⁰

A Magyar Történelmi Társulat által meghirdetett centenáriumi pályázatra készült, de csak 1950-ben látott napvilágot Fekete Sándor *A márciusi fiatalok* című összefoglaló munkája, amely nagyjából a korabeli sajtón, a kiadott írói életműveken, illetve (Vasvári Pál tekintetében) némi levéltári kutatáson is alapult. A kézirat egy része már 1948 tavaszán készen volt, a *Valóság* közölt is belőle egy fejezetet. A szerző későbbi önkritikus visszaemlékezése szerint azonban már-már olyan aránytévésző módon hangsúlyozta a márciusi fiatalok és a Batthyány-kormány ellentétét, hogy a tájékozatlan olvasó hajlamos lehetett megfedkezni arról, hogy az igazi frontvonal mégsem közöttük, hanem a forradalmi és az ellenforradalmi tábor között húzóódott.⁸¹

Tolnai Gábor szerkesztésében készült volna az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött hét 1848–1849-es naplót és emlékiratot tartalmazó forráskiadvány. Ezt a kiadványtervet még a Kézirattár 1950-ben megjelent tematikus

⁷⁹ Csátári Dániel: I. Tóth Zoltán. In: *I. Tóth Zoltán: Magyarok és románok*. S. a. r. Csátári Dániel. Bp. 1966. 42–43.

⁸⁰ *I. Tóth Zoltán: Az erdélyi és magyarországi román nemzeti mozgalom (1790–1848)*. S. a. r. Csátári Dániel. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. Új sorozat 12.) Bp. 1959.; 1848–1849-es tárgyú tanulmányait közli *I. Tóth Zoltán: Magyarok és románok* i. m. 193–370.

⁸¹ *Fekete Sándor: A márciusi fiatalok*. Bp. 1950.; *Fekete Sándor: A márciusi ifjak ideológiája*. *Valóság* 4. (1948) 3. sz. 161–170.

katalógusa is említi, mint „a centenáris bizottság megbízásából készülő sajtó alatt lévő” munkát. További sorsáról sajnos nincsenek információink.⁸²

Szabó István tervezete alapján indult meg az *Iratok a magyar parasztság történetéhez* címmel elképzelt sorozatban a korújkori és újkori jobbágylevelek reprezentatív gyűjteményének összeállítása. A 25 íves kézirat 1948 januárjára el is készült, azonban a fordulat évét követően a kötetnek csak egy megcsonkított, tudománytalanított változata jelenhetett meg – immár Szabó közreműködése nélkül.⁸³

Az évfordulóra szánták, de csak 1950-ben indult meg V. Waldapfel Eszter kiadásában *A forradalom és szabadságharc levelestára* című négykötetes forráskiadvány, amelynek az utolsó kötete végül csak 1965-ben jelent meg. A nagyobbreszt addig publikálatlan kéziratári és levéltári anyagot közreadó gyűjtemény „élvezeti értékét” jelentős mértékben csökkentik az osztályharcos szemléletű bevezető tanulmányok, a hihetetlen hozzá nem értésről tanúskodó jegyzetanyag, a félreolvasások magas száma, s a névmutatóban az azonos vezetéknevű személyek már-már tendenciaszerű összekeverése.⁸⁴

Noha a centenáriumba számos munka jelent meg, s a népszerűsítő kiadványok (önálló füzetek, kalendáriumok) száma is elérte a százat, bizonyos témák és műfajok mégiscsak kimaradtak. Így például nem született olyan korszerű, levéltári alap kutatásokon nyugvó összefoglaló munka, mint amilyen Márki Sándoré volt az 50. évfordulón, mivel Eckhart Ferencé nem tekinthető ilyennek. Ez annak fényében különösen szomorú, mert az osztrák történészek például a centenáriumba egy nagy, kétkötetes összefoglalóval jelentkeztek.⁸⁵

Nem készült új hadtörténeti összefoglaló sem, holott Gyalóky Jenő, Berkó István és mások 1919–1945 közötti alapkutatásai és a levéltári anyag rendezettségére lehetőséget kínáltak. De a hadtörténeti tematika általában véve is nagyon hiányzott a megjelent munkákból, a debreceni kötet is inkább a hadjáratok gazdasági hátterével, mintsem magukkal a hadieseményekkel foglalkozik.

Mérei Gyula kötetének kivételével nem jelent meg olyan tudományos igényű okmánykiadás, amely célzottan a forradalom és szabadságharc történetéhez kapcsolódott volna. Erre 1950-ig, V. Waldapfel Eszter említett kiadványáig kellett várni.

⁸² Kéziratok források az Országos Széchényi Könyvtárban 1789–1867. Összeáll. az Országos Széchényi Könyvtár Kéziratárának munkaközössége. (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai XXIV.) Bp. 1950. 05/a., 819., 940., 999., 1377., 2467, 2670. számú tétel.

⁸³ Erre lásd Szabó István levelei. Közli: A harmadik út felé. Szabó István történész cikkekben és dokumentumokban. Vál., jegyz., szerk. Erős Vilmos. (Kisebbségkutatás Könyvek) Bp. 2006. 250–251., 256–257., 342–346. – Az említett forráskiadvány: Jobbágylevelek. Szerk. H. Balázs Éva. Bp. 1951.

⁸⁴ V. Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára I–IV. Bp. 1950., 1952., 1955., 1965.

⁸⁵ Rudolf Kiszling: Die Revolution im Kaisertum Österreich 1848–1849. I–II. Wien 1948.

Feltűnően hiányoztak az életrajzi munkák. Az egyetlen kivétel Dienes András Petőfiről szóló kötete volt,⁸⁶ de ez is jobbára a költő katonaéletével és halálának körülményeivel foglalkozott, s nem adott átfogó pályaképet.

Összegezve elmondható, hogy a centenáriumi történetírásának volt egy csúcsteljesítménye (Szabó Istvánék debreceni kötete), megjelent jó néhány megbízható monográfia (Mérei Gyula, S. Sándor Pál művei), egy becsületes, noha nem különösebben invenciózus összefoglaló (Eckhart Ferenc), de a termés többségére inkább a közepszerűség jellemző. Pedig a magyar történetírás potenciálisan jobb volt, mint amit megmutatott magából ezen az évfordulón – ennek azonban nem szakmai, sokkal inkább politikai okai lehettek.

THE CENTENARY OF THE HUNGARIAN REVOLUTION
AND WAR OF INDEPENDENCE OF 1848–1849
IN HUNGARIAN HISTORIOGRAPHY

By Róbert Hermann

SUMMARY

The paper explores the political and scholarly context in which the historical works published on the occasion of the centenary of 1848–1849 were born. While all the democratic parties (or those identifying themselves as democratic) of the post-1945 political regime were the self-confessed heirs of the 1848–1849 Revolution, opinions differed about what this heritage actually meant. The centenary itself was characterised by the same state of transition that shaped the politics of the country at that time. While the harbingers of the authoritarian communist regime were already present, a great variety of scholarly works, written from several different perspectives, were also published by scholars of a bourgeois social background. Despite the great number of publications, only a few of them stood the test of time, and, characteristically, their authors were soon pushed to the periphery of scholarly life. Reviews were increasingly dominated by intolerance, and holders of diverging views were politically labeled.

---

⁸⁶ *Dienes András: A Petőfi-titok.* Bp. 1949.

